

СТРУКТУРА ТА ЗМІСТ ПОНЯТТЯ КУЛЬТУРИ ПОВЕДІНКИ МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ

Проаналізовано головні завдання і функції виховання, нормативно-правові документи з проблеми, розкрито сутність культури поведінки молодших школярів.

Ключові слова: молодші школярі, культура поведінки молодших школярів, компоненти культури поведінки молодших школярів.

Проанализированы главные задачи и функции воспитания, нормативно-правовые документы по проблеме, раскрыта сущность культуры поведения младших школьников; выделены компоненты культуры поведения младших школьников.

Ключевые слова: младшие школьники, культура поведения младших школьников, компоненты культуры поведения младших школьников.

The main task and function of moral education and also standard and legal documents on a problem were analyzed.

Key words: younger students, culture of behavior of younger students, components of culture of behavior of younger students.

Актуальність дослідження. Проблема формування культури поведінки підростаючого покоління є однією з головних на сучасному етапі розвитку людства. Зниження культурно-морального рівня суспільства загалом зумовлює необхідність створення нових підходів і способів формування культури поведінки особистості, особливо в контексті загальнолюдських цінностей і норм поведінки. Як відомо, фундамент культури поведінки закладається в молодшому шкільному віці, що визначає подальший гармонійний розвиток особистості і суспільства загалом. Отже, в сучасних умовах важливим завданням виховання учнів молодшого шкільного віку відповідно до вікових особливостей є формування культури поведінки.

Актуальність проблеми також засвідчують державні документи про освіту (Закон України «Про освіту», Національна доктрина розвитку освіти, Закон України про загальну середню освіту, Концепція національного виховання, Концепція позакласної виховної роботи в загальноосвітній школі), які орієнтують освітньо-виховний процес на здійснення підготовки людини до життя в суспільстві на засадах гуманізму й толерантності, а також підтверджують важливе значення всестороннього розвитку особистості, як найвищої цінності суспільства.

У науково-педагогічній літературі (Є. Бондаревська, І. Косачов, С. Якобсон) неодноразово зазначалося ускладнення завдань куль-

турно-морального становлення і розвитку школярів у зв'язку зі зміною соціального середовища. Зростаючий обсяг інформації, кардинальні зміни, що відбулися останнім часом у системі освіти, пов'язані з посиленням уваги до особистості учня як основної соціальної цінності. Соціальні, економічні та інші проблеми сучасного суспільства впливають на особистісний розвиток і поведінку покоління школярів. Формування культури поведінки школярів досліджували сучасні педагоги й психологи Т. Куниця, І. Сіданич, Е. Слесик, Г. Товканець.

Водночас аналіз теорії та практики засвідчив, що в працях, присвячених культурі, корекції поведінки дітей шкільного віку недостатньо мірою досліджуються компоненти культури поведінки школярів. Також є маловивченими питання аналізу обставин середовища життєдіяльності дітей, за яких формування культури поведінки відбувається ефективніше, виявлення взаємозв'язку між культурою поведінки школяра і негативними поведінковими проявами. Однак проблема негативних поведінкових проявів школярів нині актуалізується, особливо в школярів з неблагополучних та неповних сімей. Тому пошук оптимальних способів гуманізації виховання для ефективного формування культури поведінки підростаючого покоління є одним з головних завдань педагогічної науки й практики.

Мета статті— визначити поняття культури поведінки молодших школярів та виявити структуру цього поняття.

Головна функція виховання полягає в тому, щоб сформувати в молодого покоління моральну свідомість, стійку моральну поведінку й моральні почуття в контексті сучасного способу життя; сформувати активну життєву позицію кожної людини, яка звикла керуватися у своїх вчинках, діях, відносинах почуттям громадського обов'язку [1, с. 17].

З правилами поведінки необхідно ознайомити дітей з раннього віку і продовжувати це робити протягом усього подальшого життя. Основуючись на вже набуті дітьми навички культурної поведінки (вияви ввічливості, уваги і симпатії до однолітків і дорослих, елементарних навичок надання допомоги, привітних форм спілкування), потрібно навчити розуміти зміст і значення певних правил етичної поведінки людини і в зрозумілій школяром формі розкривати їх [7, с. 5].

Розглянемо поняття «культура», «культура поведінки», «культура поведінки молодших школярів». Культура (лат. *cultura*, від *colo*, *colere* — вирощування, пізніше — виховання, освіта, розвиток, шанування) — поняття, що має велику кількість значень у різних сферах людської життєдіяльності. Культура вивчається філософією, культурологією, історією, мистецтвознавством, лінгвістикою, етнолінгвістикою, політологією, етнологією, психологією, економікою та педагогікою. Загалом, культура — це різноманітна людська діяльність (зокрема всі форми і способи людського самовиражен-

ня і самопізнання), навички та вміння, набуті та здобуті людиною та соціумом. Культура є також виявом людської суб'єктивності та об'єктивності (характеру, компетентностей, навичок, вмінь і знань), сукупністю стійких форм людської діяльності які є необхідною умовою для продовження роду [5, с. 47].

Кожна з наук, що вивчає питання культури, основується на меті свого дослідження, виявляє ті її аспекти і відносини, які потрапляють у спектр розгляду певної науки. Актуалізація ролі культури в житті суспільства, успіхи, досягнуті в науково-теоретичній думці, певною мірою зумовили посилення уваги суспільствознавців до теоретико-методологічних питань духовної культури.

З точки зору психології культура є сукупністю матеріальних і духовних цінностей, створених суспільством, що характеризують певний рівень його розвитку [2, с. 68].

У педагогіці розуміння культури ґрунтується переважно на концентрованому досвіді попередніх поколінь. Культура впливає на соціальну поведінку, оскільки людина — істота суспільна, зумовлює особливості взаємодії, сприйняття людини з іншими. Людина опановує стиль поведінки, спілкування і роботи, що є характерним для його культури [3, с. 180].

Культура поведінки — це дотримання основних вимог і правил людського співжиття, вміння — правильно спілкуватися з іншими людьми. Культура поведінки відбиває моральні вимоги суспільства, що спрямовують, регулюють і контролюють вчинки та дії учнів. Опановані людиною правила трансформуються у вихованість особистості [3, с. 111].

Сутність культури поведінки молодших школярів полягає в цілісності етичних знань, моральних суджень, морально-вольових якостей і вчинків. Основи культури поведінки учнів характеризуються певним рівнем культурно-етичних знань, моральних оцінок і вчинків, які відображають ставлення до суспільства інших людей і до себе самих [6, с. 12].

Молодші школярі потребують глибокого розкриття внутрішнього змісту культури поведінки, їм треба роз'яснити, що дотримання норм поведінки свідчить про повагу до людей, традицій. Стиль поведінки учнів значною мірою формується під впливом громадської думки, тому важливо, щоб до сфери суспільних оцінок належала культура поведінки. Великого значення набувають культурні національні особливості, які виникли в процесі морального розвитку багатьох поколінь і є обов'язковим елементом загальнолюдської культури [8, с. 4].

Для ефективного формування культури поведінки молодших школярів потрібно виявити структуру цього поняття. Культура поведінки молодших школярів складається з таких компонентів, як

культура мовлення, спілкування, культура зовнішності, етикет, побутова культура (задоволення власних потреб), культурно-гігієнічні навички. Визначимо сутність кожного з цих компонентів.

Культура мовлення передбачає, по-перше, вимогу до правильності мовлення, знання та дотримання мовних норм і, по-друге, прагнення до виразності, більшої ефективності висловлювання.

Висока культура мови — це вміння правильно, точно й виразно передати свої думки за допомогою мови. Вона полягає також в умінні знайти найзрозуміліший і найдоречніший у певному випадку засіб для висловлення своєї думки. Культура мови зобов'язує людину дотримуватися таких обов'язкових норм і правил:

- зміст та інформативність висловлювань;
- логічність, обґрунтованість і послідовність викладу, в якому всі головні елементи взаємопов'язані і підпорядковані єдиній думці;
- достовірність, зрозумілість фундаментацій, які повинні наочно продемонструвати співрозмовнику, що все, про що говориться, існує в дійсності і є об'єктивним;
- переконливість — здатність переконати співрозмовника і посприяти тому, щоб це переконання було сприйнято належним чином;
- ясність — кожен вираз має бути чітким і зрозумілим; занадто швидка мова важко сприймається, занадто повільна зумовлює негативну реакцію співрозмовника; невиразна мова здатна загубити навіть глибокі думки;
- зрозумілість — використання словами і термінами, зрозумілими співрозмовникові; не слід зловживати іноземними словами; забороною є вживання вульгарних слів і жаргонних виразів [3, с. 94].

Учитель початкової школи повинен допомогти вихованцям осмислити вимоги, необхідні для хорошої промови, вчити молодших школярів під час формулювання думок стежити за точністю, різноманітністю, виразністю мовних засобів, залежно від мовленевої ситуації [7, с. 12].

Культура спілкування передбачає дотримання норм і правил спілкування з дорослими і однолітками, оснований на повазі і доброзичливості, з використанням відповідного словникового запасу і форм звертання, а також ввічливу поведінку в громадських місцях, у побуті.

Культура спілкування — це сукупність правил, яких дотримується кожна поважаюча себе особистість. Дотримання цих правил — свідчення про рівень освіти і культури людини, без культури спілкування неможливо встановлювати контакти з людьми в цивілізованому суспільстві [6, с. 17].

К. Слесик пропонує таку ієрархію основних функцій культури спілкування особистості:

- ціннісна, що надає особистості можливість вибору цінностей, що узгоджуються з її потребами, інтересами та ідеалами;
- пізнавальна, яка полягає в пізнанні самого себе через пізнання іншої людини;
- регулятивно-нормативна, яка здійснюється через систему правових, морально-етичних норм і вимог суспільства, традицій і звичаїв;
- інформативна, що забезпечує збереження й передання соціального досвіду, а також організацію спільної діяльності;
- семіотична, що демонструє набутий людством культурний досвід у формі певних знаків і сприяє долученню особистості до культури свого часу;
- соціально-психологічна, яка спрямована на створення в спілкуванні оптимальних з психологічної точки зору умов [7, с. 15].

Уже в ранньому віці, коли дитина тільки починає опановувати соціальні відносини, вона поступово вивчає норми поведінки, освоює первісну ідентифікацію взаємодії людей. Молодший школяр знає обов'язки і розуміє їх значення, може пояснити, чому, для чого потрібно поводити себе так чи інакше, може бути ввічливим, привітним і доброзичливим у своїх проявах, навчається співпереживати, співчувати іншим.

Учителю початкових класів необхідно створювати сприятливі умови для підвищення рівня культури спілкування школярів, формувати необхідні для цього стійкі особистісні якості. Учням початкової школи необхідно навчитися не тільки поводитися належним чином, але і утримуватися від недоречних у певній ситуації дій, слів, жестикуляції, а також дотримувати культури мовлення, для чого необхідні наявність достатнього запасу слів, уміння говорити лаконічно, зберігаючи спокійний тон [8, с. 11].

Аналізуючи компонент «культура зовнішності», можна зазначити, що зовнішній вигляд відображає внутрішню, моральну сутність людини, а сама культура зовнішності складається з вміння елегантно, зі смаком одягатися, обирати свій стиль; з дотримання правил особистої гігієни; з особливостей жестикуляції, міміки, ходи, рухів.

Зовнішність — це виразний засіб комунікації, спрямований на інших людей. Відбір ціннісно-значущих ознак зовнішності зумовлений ходом історичного розвитку певного народу, його способом життя, кліматичними та географічними факторами, його психологією і традиціями, досвідом культурної взаємодії з іншими народами. Уявлення про естетично привабливу зовнішність — одна з форм збереження та передання національно осмисленого пізнавального досвіду, що відображає своєрідність погляду національної спільноти на людину. Зовнішні ознаки є основними уявленнями про людину як особистість,

закріпленими в буденній царині, та виконують функції інформації про особистісні властивості незнайомої людини, про його вихованість, між сформованості його естетичної культури [3, с. 201].

Культура поведінки починається з охайної зовнішності, тобто людина з хорошими манерами має відповідний йому зовнішній вигляд, а також уміє узгодити прояв своїх емоцій з правилами пристойності. Формуючи культуру поведінки молодших школярів, необхідно навчити їх основам естетичного ставлення до своєї зовнішності; розвивати в них естетичне сприйняття, почуття міри, виховувати вміння бути акуратними, охайно ставитися до речей.

Сформовані норми моральності є результатом тривалого процесу становлення взаємин між людьми. Без дотримання цих норм неможливі політичні, економічні, культурні відносини, оскільки не можна існувати, не поважаючи один одного, не дотримуючись певних обмежень. Тому одним з компонентів культури поведінки є етикет, який є особливим способом організації та розвитку людської життєдіяльності.

Етикет — це сукупність правил поведінки, що регулюють зовнішні прояви людських взаємин (поводження з оточуючими людьми, форми спілкування і вітання, поведінка в громадських місцях, манери і одяг). Етикет є найважливішим компонентом культури суспільства, який є особливим способом організації і розвитку людської життєдіяльності. Правила етикету, норми ввічливості відображають історичний досвід спілкування людей і передаються спадково. Навчаючи молодших школярів правилам етикету, слід навчити їх правильному поведінню серед людей певної соціальної групи, відносинам з близькими, друзями та однокласниками, спілкуванню малознайомими і незнайомими людьми. Адекватна поведінка завжди стосується гармонії і порядку, в ній виявляється не тільки моральна, а й естетична основа [4, с. 6].

Специфічна особливість побутової культури полягає в тому, що вона формує прості, природні, але водночас і основоположні цінності, такі, як праця, сім'я, батьківщина, повага до старших, норми поведінки. Саме побут зберігає історичну пам'ять культури, оскільки він змінюється значно повільніше, стійкіше, ніж ідеологія, релігія і навіть мистецтво. Саме тому побутова культура містить велику кількість «вічних», загальнолюдських, загальнонаціональних цінностей. У соціальних інститутах людина з самого дитинства вбирає в себе етнічні стереотипи, які і роблять його представником певного етносу для того, щоб їх буденне життя відповідала нормам поведінки та взаємодії з соціумом. Дуже важливо формувати культурну поведінку молодших школярів, акцентуючи на культурі побуту, налагоджена побутова культура громадян — це запорука розвиненої

держави, оскільки людина не зможе плідно працювати і бути корисною для суспільства, якщо його обтяжують різні проблеми системи побутової культури [8, с. 17].

Культурно-гігієнічні навички — важлива складова структури культури поведінки. Необхідність охайності, утримання в чистоті обличчя, тіла, зачіски, одягу, взуття, особистих речей зумовлена не тільки вимогами гігієни, а й нормами людських відносин. Учні повинні розуміти, що в дотриманні цих правил виявляється повага до оточення, що неохайна людина, яка не вміє стежити за собою, своєю зовнішністю, вчинками, зазвичай недбала в роботі. У процесі формування культурно-гігієнічних навичок учень починає усвідомлювати, що виконання правил поведінки зумовлено нормами людських взаємин, а в їх дотриманні виявляється повага до інших людей. Виховання культурно-гігієнічних навичок спрямоване на зміцнення здоров'я учнів, водночас передбачаючи важливе завдання — виховання культури поведінки молодших школярів [2, с. 145].

Таким чином, можна стверджувати, що культура поведінки молодших школярів — це сукупність сформованих соціально важливих якостей особистості молодших школярів, їх щоденних вчинків в суспільстві, оснований на нормах моралі, етики, естетичної культури.

Культура поведінки молодших школярів відображає моральні вимоги суспільства до школярів та засвоєння положень, що спрямовують, регулюють і контролюють вчинки та дії учнів. Вивчені школярами правила трансформуються у вихованість особистості школяра. Формуючи уявлення про норми і правила поведінки, вихователь впливає на відносини дитини з однолітками, батьками, іншими людьми, допомагає орієнтуватися в суспільному житті, пристосовуватися до будь-якої ситуації (уміння культурно поводитися в школі, транспорті, за столом, у громадських місцях) [6, с. 13]. Таким чином, міра сформованості культури поведінки молодших школярів впливає не тільки на результативність їх навчання, але і на процес соціалізації вихованців і розвиток особистості загалом.

Отже, культура — це сукупність досягнень людства у виробничому, суспільному, розумовому, естетичному і фізичному аспектах. Основою культури є повага до особистості людини. Культурна поведінка молодших школярів ґрунтується на нормах, які поширені в суспільстві. Основою культури поведінки є гуманне відношення людини до інших людей, співвідношення індивідуальних ролей зі світом основоположних духовних та моральних цінностей. Культури мовлення, спілкування, зовнішності, етикет, побутова культура, культурно-гігієнічні навички та звички формують цілісну систему моральної культури особистості молодшого школяра. Лише єдність інтелектуального, емоційного, морального розвитку сприяють ви-

раженню прекрасних, піднесених форм душевного стану, які потрібно зберігати і плекати в молодших школярів, щоб сформувати моральні мотиви поведінки, яких він буде дотримуватися в подальшому житті.

Перспективи подальшого розвитку полягають у виявленні особливостей формування культури поведінки молодших школярів.

СПИСОК ЛІТЕРАТУРИ

1. Бондаревська Є. В. Сенс і стратегія особистісно-орієнтованого виховання / Є. В. Бондаревська / Педагогіка. 2001. — № 1. — С. 17–24.
2. Коломинський Я. Л. Соціальна психологія шкільного класу: наук-метод. посібник для педагогів та психологів / Я. Л. Коломинський. — Минск: ООО «ФУА інформ», 2003. — 312 с.
3. Косачов І. П. Моральний розвиток молодшого школяра в процесі навчання і виховання / І. П. Косачов. — М. : АРКТИ, 2005. — 264 с.
4. Куниця Т. Ю. Виховання відповідальної поведінки в учнів 7-8-х класів загальноосвітньої школи: автореф. дис. кан. пед. наук : 13.00.07 «Теорія і методика виховання» / Т. Ю. Куниця. — Київ, 2008. — 19 с.
5. Рождественський Ю. В. Словник термінів. Мораль. Моральність. Етика / Ю. В. Рождественський. — М. : Флінта, 2003. — 88 с.
6. Сіданіч І. Л. Виховання культури взаємин батьків і дітей молодшого шкільного віку в сім'ї та школі: автореф. дис. кан. пед. наук : 13.00.07 «Теорія і методика виховання» / І. Л. Сіданіч. — Київ, 2004. — 21 с.
7. Слесик К. М. Формування вмінь спілкування молодших школярів у поза-класній навчально-виховній роботі: автореф. дис. кан. пед. наук : 13.00.09 «Теорія навчання» / К. М. Слесик. — Х., 2003. — 20 с.
8. Товканець Г. В. Корекція відхилень у поведінці важковиховуваних учнів молодшого шкільного віку засобами професійно-педагогічного спілкування: автореф. дис. кан. пед. наук : 13.00.01 «теорія та історія педагогіки» / Г. В. Товканець. — К., 1999. — 20 с.

Надійшла до редколегії 04.11.2013 р.